

تأثیر کاربرد همزمان بیوچار و ورمی‌کمپوست بر رشد و عملکرد دانه گیاه روغنی کاملینا (*Camelina sativa*) به صورت دیم‌کاری در استان آذربایجان شرقی

سعید حضرتی^{۱*}، کاظم ذاکر^۱، فرهاد حبیب‌زاده^۲ و امیررضا صادقی بختوری^۱

^۱ گروه زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران

^۲ گروه ژنتیک و به‌نژادی گیاهی، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۲۲، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۳/۰۹)

چکیده

در این پژوهش، کاربرد هم‌زمان مقادیر صفر، ۵ و ۱۰ تن در هکتار کود آلی ورمی‌کمپوست و بیوچار بر رشد و عملکرد دانه گیاه روغنی کاملینا به صورت آزمایش فاکتوریل بر پایه طرح بلوک‌های کاملاً تصادفی در سه تکرار در سال زراعی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ در استان آذربایجان شرقی بررسی گردید. بیشترین عملکرد روغن (۱۰۷۳ کیلوگرم در هکتار) با کاربرد ۱۰ تن ورمی‌کمپوست در هکتار+۱۰ تن بیوچار در هکتار بدست آمد که نسبت به شاهد، به میزان ۱۸/۸ درصد بر عملکرد روغن کاملینا افزود. این افزایش ناشی از افزایش درصد روغن (۳۸/۲۷ درصد) و عملکرد دانه (۲۸۰۵ کیلوگرم در هکتار) بود. بیشترین شاخص برداشت در تیمار ۱۰ تن ورمی‌کمپوست در هکتار+۱۰ تن بیوچار در هکتار، بیشترین عملکرد زیست‌توده در تیمار ۱۰ تن ورمی‌کمپوست در هکتار+۵ تن بیوچار در هکتار و بیشترین تعداد دانه در خورجین در ۵ تن ورمی‌کمپوست در هکتار+۱۰ تن بیوچار در هکتار بود. افزایش تعداد خورجین در بوته و تعداد دانه در هر خورجین با کاربرد بیوچار و ورمی‌کمپوست، بر عملکرد دانه افزود. در این بررسی، کاربرد ۵ تن بیوچار و ۱۰ تن ورمی‌کمپوست میزان اسیدهای چرب اشباع را کاهش (۴۲ درصد) ولی اسیدهای چرب غیراشباع پلیمریک را افزایش داد (۷/۲۷ درصد). با توجه به نتایج، کاربرد ۱۰ تن در هکتار ورمی‌کمپوست و بیوچار جهت بهبود عملکرد گیاه کاملینا تحت شرایط دیم پیشنهاد گردیده و با توجه به اینکه بیشترین عملکرد دانه و روغن در بالاترین سطح کودی استفاده شده بدست آمد، لذا پژوهش‌های تکمیلی برای تعیین بهترین سطح کودی توصیه می‌شود.

کلمات کلیدی: اسیدهای چرب، رطوبت، عملکرد روغن، کودهای آلی

مقدمه

گیاه احتیاجات آبی بسیار کمتر و مقاومت به سرمای بهاره بیشتری نسبت به سایر گیاهان دانه روغنی به‌خصوص کلزا دارد. ارزش ویژه کاملینا در محتوای روغن دانه با ۵۰ تا ۶۰ درصد از اسیدهای چرب غیراشباع است. از طرفی محتوای

کاملینا یک دانه روغنی از خانواده شب‌بوئیان (Brassicaceae) با نام علمی *Camelina sativa* است که علاوه بر مصارف خوراکی و درمانی، در صنعت به‌عنوان سوخت زیستی نیز کاربرد دارد (Mondor and Hernandez-Alvarez, 2022). این

که می‌توانند شرایط مطلوب بیشتری را برای میکروب‌ها فراهم آورند (Milla et al., 2013). علاوه بر آن، مقدار و نوع ساختاری میکروب‌های خاکی می‌تواند بعد از کاربرد بیوپچار تغییر یابد (Li et al., 2018). اضافه نمودن بیوپچار به خاک می‌تواند نیروی تولید و کارایی گیاهان زراعی مانند گندم، ذرت، خیار، لوبیا، گوجه‌فرنگی، توت‌فرنگی و فلفل را افزایش دهد (De Tender et al., 2016). مطالعه تأثیر کاربرد بیوپچار در کلزا تحت شرایط دیم نشان داد که تعداد دانه در خورجین (۲۲ درصد) و عملکرد دانه کلزا (۴۶/۵۹ درصد) افزایش می‌یابد (Tian et al., 2020). بررسی دیگری نیز نشان داد که کاربرد بیوپچار، زیست‌توده (۳۳ درصد) و عملکرد دانه کلزا (۱۶/۶ درصد) را افزایش می‌دهد (Liao et al., 2020). نتایج یک پژوهش بر گیاه گلرنگ نشان داد که کاربرد بیوپچار به میزان ۱۰ تن در هکتار، بر عملکرد دانه (۲۲/۴ درصد) و روغن گیاه گلرنگ (۲۱/۶ درصد) می‌افزاید (ساجدی و ساجدی، ۱۳۹۹).

کاربرد توأم کودهای آلی و بیوپچار، می‌تواند موجب بهبود رشد گیاه در مقایسه با کاربرد جداگانه آنها گردد. نتایج یک تحقیق در مورد اثر کاربرد ورمی‌کمپوست و بیوپچار بر خصوصیات مرفوفیزیولوژیکی گیاه کینوا در شرایط تنش خشکی نشان داد که استفاده از مقادیر ۱۰ تن در هکتار بیوپچار+ ورمی‌کمپوست در دور آبیاری ۱۳۰ میلی‌متر از تشک تبخیر موجب افزایش کلروفیل کل، شاخص سطح برگ و کاهش مقدار پرولین در مقایسه با شاهد با دور آبیاری یکسان شد. می‌توان این‌گونه استنباط نمود که کاربرد کود آلی بیوپچار+ ورمی‌کمپوست از طریق افزایش ظرفیت نگهداری آب در خاک و همچنین عناصر غذایی خاک باعث بهبود رشد و نمو گیاه در شرایط تنش خشکی می‌شود (محکمی و همکاران، ۱۴۰۰).

با توجه به مطالعات انجام‌گرفته، کاربرد ورمی‌کمپوست و بیوپچار با تأثیری که بر خصوصیات خاک می‌گذارد موجب افزایش نگهداری رطوبت و نگهداری مواد غذایی و فعالیت بیولوژیکی خاک می‌گردد، و درنهایت، موجب بهبود رشد و عملکرد محصول در سیستم‌های کشت مختلف می‌شود. بنابراین، هدف از انجام پژوهش حاضر، بررسی تأثیر کاربرد

آنتی‌اکسیدان طبیعی توکوفرول نیز در روغن دانه کاملینا قابل توجه است (Imbrea et al., 2011; Yang et al., 2016).

کودهای آلی از منابع مطلوب مواد غذایی برای حاصلخیزی خاک هستند. این کودها عناصر غذایی را به‌طور آهسته و پیوسته آزاد نموده و در اختیار گیاه قرار می‌دهند و فعالیت‌های میکروبی خاک را نیز افزایش می‌دهند. علاوه بر آن، کودهای آلی سیستم کشت را با باز چرخ بهتر مواد غذایی و بهبود شرایط فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی خاک بهبود می‌بخشند (Hamma et al., 2012). ورمی‌کمپوست یکی از غنی‌ترین کودهای آلی بیولوژیک شناخته‌شده در دنیا است. کاربرد ورمی‌کمپوست در بهبود خواص فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی خاک تأثیر بسزایی دارد. این ماده آلی اصلاح‌کننده خصوصیات فیزیکی و شیمیایی و بیولوژیکی خاک است و علاوه بر وزن مخصوص کم، فاقد هر گونه بو، میکروارگانسیم‌های پاتوژن، باکتری‌های غیرهوازی، قارچ‌ها و بذر علف‌های هرز است (Gopi, 2017; Basha and Elgendy, 2020). کاربرد ورمی‌کمپوست، میزان رشد و عملکرد را در بسیاری از گیاهان زراعی افزایش می‌دهد. دلیل محتمل برای افزایش عملکرد تحت تأثیر کاربرد این کودها، فراهم‌سازی مقدار کافی مواد غذایی و رطوبت توسط ورمی‌کمپوست برای گیاهان است. افزایش کاربرد این کود آلی منجر به افزایش میزان نفوذ آب به خاک و قدرت نگهداری آب خاک می‌شود؛ در نتیجه روی رشد، عملکرد و کیفیت محصولات زراعی به‌خصوص تحت شرایط دیم و کم‌آبی می‌تواند نقش بسیار مثبتی داشته باشد (Naderi and Ghadiri, 2013). یک پژوهش نشان داد که کاربرد ورمی‌کمپوست، عملکرد دانه و درصد روغن کلزا را به ترتیب ۹ و ۳ درصد افزایش داد (صمدزاده قلعه‌جوقی و همکاران، ۱۳۹۷).

ماده آلی بیوپچار در یک محیط بدون اکسیژن تولید می‌شوند. این ماده آلی پایدار بوده و از نظر مواد غذایی غنی هستند و در خاک می‌توانند برای هزاران سال باقی بمانند (Amin et al., 2016). بیوپچار دارای سطح ویژه بالا، میکرو ساختار متخلخل و گروه‌های عملکردی زیادی در سطح دارند

جدول ۱- نتیجه آزمون خاک محل آزمایش

هدایت الکتریکی Ec (dS/m)	واکنش خاک (pH)	درصد مواد خنثی شونده	کربن آلی	نیتروژن کل	فسفر قابل جذب	پتاسیم قابل جذب	بافت خاک
۱/۴۲	۸/۱۷	۱۰/۸	۱/۲۹	۰/۱۲	۵۱/۸۵	۱۰۸۵	سیلت لومی

ورمی کمپوست و بیوجار بر رشد و عملکرد گیاه کاملینا تحت شرایط دیم کاری بود.

مواد و روش‌ها

این پژوهش طی سال زراعی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ در دانشکده کشاورزی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان (مزرعه پژوهشی) اجرا گردید. این منطقه با عرض جغرافیایی ۳۷ درجه و ۸۱ دقیقه شمالی و طول جغرافیایی ۴۵ درجه و ۹۳ دقیقه شرقی، در ارتفاع ۱۳۱۸/۸ متری از سطح دریای آزاد قرار دارد. براساس طبقه‌بندی اقلیمی دومارتن، منطقه دارای اقلیم نیمه‌خشک سرد است. میانگین دمای سالانه ۱۰ درجه سلسیوس، میانگین حداکثر دمای سالانه ۱۶ درجه سلسیوس و میانگین حداقل دمای سالانه ۲/۲ درجه سلسیوس است. میانگین بارندگی سالانه این ناحیه ۲۷۱/۳ میلی‌متر است.

جهت تجزیه خاک محل اجرای طرح، یک نمونه خاک از شش نقطه مزرعه از اعماق ۰-۳۰ سانتی‌متر تهیه و به آزمایشگاه ارسال گردید. پس از تجزیه، ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی خاک به شرح زیر تعیین شد (جدول ۱).

تحقیق حاضر به صورت آزمایش فاکتوریل بر پایه طرح بلوک‌های کاملاً تصادفی در سه تکرار انجام شد. فاکتور اول، ورمی کمپوست در سه سطح (مقادیر صفر، ۵ و ۱۰ تن در هکتار) و فاکتور دوم، کود بیوجار در سه سطح (مقادیر صفر، ۵ و ۱۰ تن در هکتار) بود. بیوجار و ورمی کمپوست قبل از کاشت، توسط ادوات دستی با خاک مخلوط گردیدند.

برای تهیه زمین ابتدا با استفاده از گاو آهن برگردان‌دار عملیات شخم و سپس دیسک‌زنی عمود بر هم دوبار انجام گردید. ابعاد هر کرت، ۱/۵ در ۲ متر و هر کرت شامل پنج خط کشت بود. فاصله هر کرت با کرت مجاور ۵۰ سانتی‌متر و

فاصله بین هر تکرار، یک متر بود. در تاریخ ۱۳۹۹/۹/۱۹ بذور کاملینا که از دانشگاه رازی کرمانشاه (شرکت دانش بنیان) تهیه گردید، در ردیف‌های کاشتی که به فاصله ۲۵ سانتی‌متری از هم قرار داشتند و در عمق ۰/۵ سانتی‌متری پشته کاشته شد. پس از کاشت و استقرار بوته‌ها و به دنبال خروج از مرحله روزت، اقدام به تنک (تا رسیدن به تراکم ۵۰۰ بوته در متر مربع) و وجین گردید. اولین وجین در تاریخ ۱۴۰۰/۰۱/۲۲ انجام شد. عملیات وجین تا پایان رشد رویشی ادامه یافت.

برای اندازه‌گیری صفات، پس از رسیدگی فیزیولوژیک عملیات برداشت در تاریخ ۱۴۰۰/۰۳/۲۵ آغاز و پس از حذف ردیف‌های کناری هر کرت، تعداد ۱۰ بوته تحت رقابت از ردیف میانی با برداشت و به تفکیک هر کرت جهت اندازه‌گیری‌های لازم به آزمایشگاه منتقل گردید. ارتفاع بوته‌ها و تعداد شاخه‌های جانبی در زمان برداشت در ۱۰ بوته از هر کرت شمارش شد. سپس میانگین اعداد مدنظر قرار گرفت.

جهت محاسبه وزن خشک اندام هوایی (همراه با اندام‌های زایشی)، ۱۰ نمونه گیاهی خردشده و در داخل پاکت‌های کاغذی قرار داده شد. سپس پاکت‌ها در داخل آون الکتریکی با دمای ۷۵ درجه سانتیگراد به مدت ۴۸ ساعت نگه داشته شد. پس از ۴۸ ساعت، نمونه‌ها از پاکت خارج شده و توزین شد. تعداد خورجین، تعداد دانه در خورجین و وزن هزار دانه در زمان برداشت در ۱۰ بوته از هر کرت تعیین شد. برداشت نهایی از مساحتی معادل یک متر مربع از بوته‌های موجود در ردیف دوم کاشت از هر کرت انجام گردید. سپس دانه‌ها جدا شده و وزن دانه‌ها در بوته‌های یک متر مربع اندازه‌گیری شد.

پس از برداشت، این صفت با استفاده از رابطه زیر محاسبه شد (Angelini et al., 2020):

+ عملکرد اقتصادی / عملکرد اقتصادی = شاخص برداشت

دقیقه بود. همچنین تزریق به GC به روش Split انجام گرفت (Azadmard-Damirchi and Dutta, 2008).

قبل از تجزیه آماری، تست نرمال بودن داده‌ها انجام و سپس تجزیه و تحلیل آماری داده‌های بدست آمده از اندازه‌گیری صفات موردنظر با استفاده از نرم‌افزار SAS انجام شد. برای مقایسه میانگین‌ها از آزمون دانکن در سطح احتمال ۵ درصد استفاده شد.

نتایج و بحث

ارتفاع بوته: اثر اصلی تیمار کاربرد کمپوست بر صفت ارتفاع بوته در سطح احتمال ۵ درصد معنی‌دار بود، ولی تیمار بیوچار و برهم‌کنش، تأثیر معنی‌داری بر ارتفاع بوته‌های کاملینا نداشت (جدول ۲). بیشترین ارتفاع بوته‌ها (۴۴/۵ سانتی‌متر) در تیمار کاربرد ۱۰ تن در هکتار ورمی‌کمپوست بدست آمد، ولی تیمار کاربرد ۵ تن در هکتار ورمی‌کمپوست تأثیر معنی‌داری بر ارتفاع بوته‌های کاملینا نداشت (شکل ۱).

تعداد خورجین در بوته: اثر اصلی تیمار کاربرد بیوچار بر صفت تعداد خورجین در بوته در سطح احتمال ۵ درصد معنی‌دار بود، ولی تیمار ورمی‌کمپوست و برهم‌کنش، تأثیری بر تعداد خورجین در بوته کاملینا نداشت (جدول ۲). تیمار کاربرد ۱۰ تن در هکتار بیوچار اثر افزایشی معنی‌داری بر تعداد خورجین (۸۸/۲ عدد) در بوته کاملینا داشت (شکل ۲).

تعداد دانه در خورجین: اثرات اصلی و برهم‌کنش ورمی‌کمپوست و بیوچار بر صفت تعداد دانه در خورجین در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بودند (جدول ۲). بیشترین تعداد دانه در خورجین با ۸/۴ عدد در تیمار کاربرد ۵ تن ورمی‌کمپوست در هکتار+۵ تن بیوچار در هکتار بدست آمد. پس از این تیمار، بیشترین تعداد دانه در خورجین با ۸/۲ عدد متعلق به تیمار کاربرد ۱۰ تن ورمی‌کمپوست در هکتار+۱۰ تن بیوچار در هکتار بود. کمترین تعداد دانه در خورجین نیز با ۷/۹ عدد در تیمار شاهد حاصل شد (شکل ۳). نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که کاربرد ترکیبی بیوچار و ورمی‌کمپوست بیشترین تأثیر را بر تعداد دانه در خورجین

۱۰۰ × وزن خشک اندام هوایی

استخراج روغن با استفاده از حلال دی‌اتیل اتر صورت گرفت (Zahedifard et al., 2014). برای محاسبه عملکرد روغن، درصد روغن در عملکرد دانه ضرب شده و عدد حاصل به‌عنوان عملکرد روغن در تک بوته در محاسبات آماری استفاده شد.

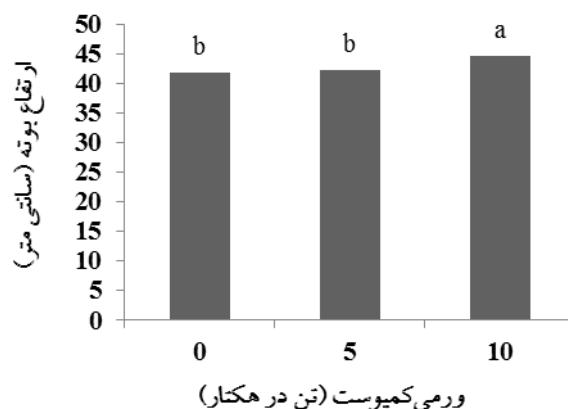
برای اندازه‌گیری ترکیب اسیدهای چرب، از نمونه روغن بدست آمده، ۰/۰۵ گرم توزین شد و به آن ۵ میلی‌لیتر سود متانولی ۲ درصد و ۲ میلی‌گرم پنتادکانوئیک اسید (Pentadecanoic acid) به‌عنوان استاندارد داخلی اضافه گردید و به مدت ۱۰ دقیقه درون یک بشر حاوی آب در حال جوش حرارت داده شد. سپس ۲/۱۸ میلی‌لیتر بور تری فلورید متانولی به آن اضافه شد و عمل رفلکس به مدت ۲ تا ۳ دقیقه دیگر ادامه یافت. در ادامه ۱/۵ میلی‌لیتر هگزان به نمونه اضافه و کمی تکان داده شد تا اسیدهای چرب، مشتق‌سازی شده (متیل استر شده) در آن حل شوند؛ سپس برای رسوب‌دادن مولکول‌های گلیسرول، ۱ میلی‌لیتر نمک اشباع سدیم کلرید (۳۰۰ گرم در لیتر) به محلول اضافه و مخلوط حاصل به‌شدت تکان داده شد. در پایان برای آب‌گیری از نمونه‌های اسید چرب، ۱ میلی‌لیتر از فاز رویی جدا و به‌همراه ۰/۵ گرم سدیم سولفات (به‌عنوان ماده جاذب رطوبت) به‌وسیله سانتریفیوژ با ۲۵۰۰ دور در دقیقه به مدت ۲ تا ۵ دقیقه قرار داده شده، سپس فاز رویی به دستگاه GC تزریق شد (Metcalf et al., 1996).

به‌منظور آنالیز متیل استراسیدهای چرب، از دستگاه گاز کروماتوگرافی ساخت شرکت Varian مدل ۶۸۹۰ مجهز به ستون موئینی سیلیکایی BPX70 (SGE, Austin, USA) با طول ۳۰ متر و قطر ۰/۲۲ میلی‌متر با ضخامت فیلم ۰/۲۵ میکرومتر استفاده شد. دمای اولیه ۱۵۸ درجه سانتی‌گراد بود و با افزایش ۲ درجه سانتی‌گراد در دقیقه به ۲۱۰ درجه سانتی‌گراد رسید و در این دما ۲۰ دقیقه نگهداری شد. دمای دریاچه تزریق ۲۳۰ درجه سانتی‌گراد و دمای آشکارساز ۲۴۰ سانتی‌گراد و سرعت جریان گاز حامل (هلیوم) ۱/۲ میلی‌لیتر بر

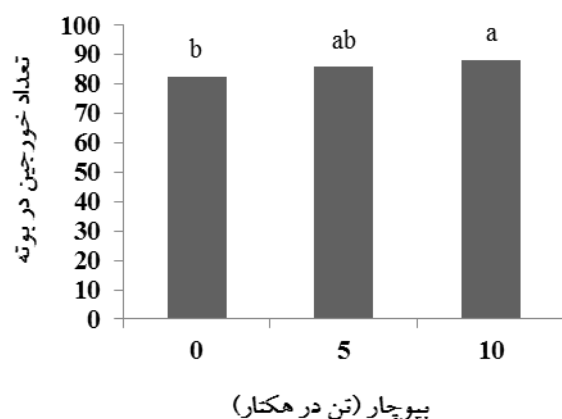
جدول ۲- تجزیه واریانس صفات مورد بررسی در گیاه روغنی کاملینا

منابع تغییر	درجه آزادی	ارتفاع بوته	تعداد خورجین در بوته	تعداد دانه در خورجین	وزن هزارانه	زیست توده	عملکرد دانه	شاخص برداشت	درصد روغن	عملکرد روغن
تکرار	۲	۵/۴۷۱	۶/۲۷	۰/۰۰۰۱۳	۰/۰۱	۴۰۸۲/۳۷	۱۸۰۹/۱۵	۰/۲	۱/۸۳	۶۲۵/۹
ورمی کمپوست (A)	۲	۱۹۵/۵۰۳*	۶۱/۶۱ ^{ns}	۰/۰۳۴**	۰/۰۱ ^{ns}	۳۷۳۷۸/۳۷**	۱۴۳۶۰**	۰/۵۳ ^{ns}	۱۳/۸۱**	۱۹۳۲۵**
بیوجار (B)	۲	۳/۱۳۴ ^{ns}	۷۱/۵*	۰/۱۴**	۰/۰۱ ^{ns}	۱۰۲۸۹۸/۳۷**	۴۵۶۹۰**	۱/۷۶**	۷/۷۳**	۲۳۳۳۶**
(B) × (A)	۴	۱/۱۳۸ ^{ns}	۳/۶۳ ^{ns}	۰/۰۳۸**	۰/۰۱ ^{ns}	۱۶۱۳۰/۳۷*	۸۵۶۲**	۰/۹۳**	۵/۱۳**	۳۰۷۵*
خطا آزمایشی	۱۶	۴/۷۰۷	۱۹/۸۷	۰/۰۰۱	۰/۰۱۴	۴۴۵۴/۳۷	۵۸۴	۰/۱۸	۰/۹۲	۹۸۸۷
ضریب تغییرات		۵/۰۷	۵/۲۱	۰/۳۹	۱۰/۳	۰/۸۳	۰/۹	۱/۲۸	۲/۶	۳/۱۷

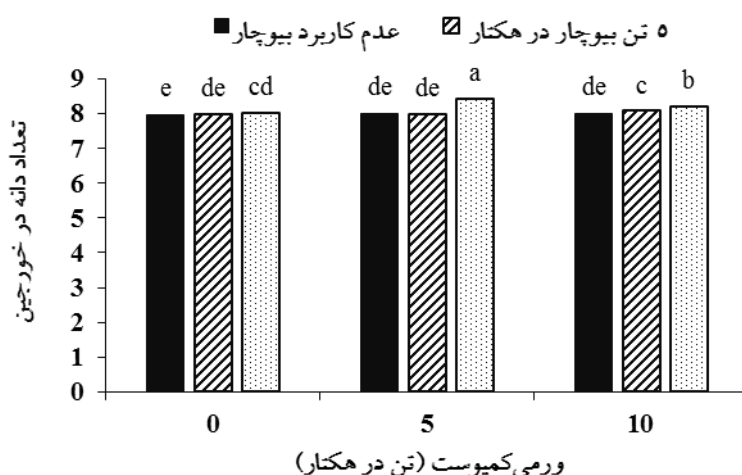
ns, * و **: به ترتیب نشان دهنده عدم معنی داری، معنی داری در سطح احتمال پنج درصد و یک درصد

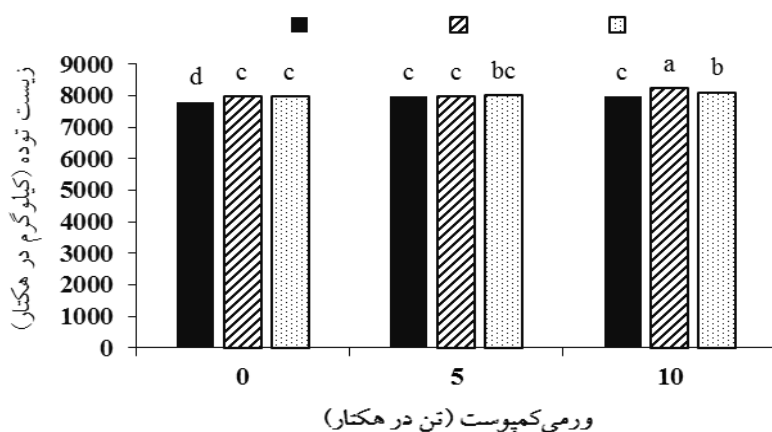
شکل ۱- مقایسه میانگین‌های ارتفاع بوته کاملینا تحت تأثیر تیمار کود ورمی کمپوست (حروف متفاوت بیانگر اختلاف معنی دار در سطح احتمال ۵ درصد)

شکل ۲- مقایسه میانگین‌های تعداد خورجین در بوته کاملینا تحت تأثیر تیمار بیوجار (حروف متفاوت بیانگر اختلاف معنی دار در سطح احتمال ۵ درصد)

شکل ۳- مقایسه میانگین‌های تعداد دانه در خورجین کاملینا تحت تأثیر کاربرد همزمان کود ورمی کمپوست و بیوجار (حروف متفاوت بیانگر اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال ۵ درصد)

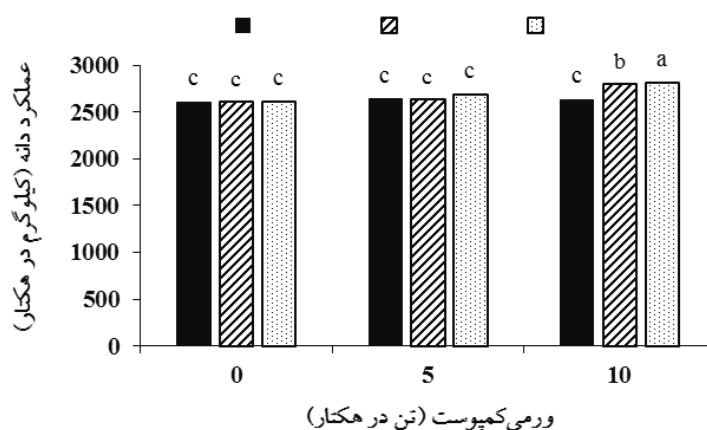
شکل ۴- مقایسه میانگین‌های زیست‌توده کاملینا تحت تأثیر تیمار کود ورمی کمپوست و بیوجار (حروف متفاوت بیانگر اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال ۵ درصد)

هکتار+۱۰ تن بیوجار در هکتار بیشترین زیست‌توده را به خود اختصاص داد. کاربرد انفرادی ورمی کمپوست و بیوجار نیز افزایش معنی‌داری را در مقدار زیست‌توده کاملینا باعث شد، ولی بین کاربرد مقادیر ۵ و ۱۰ تن در هکتار اختلاف معنی‌داری وجود نداشت (شکل ۴).

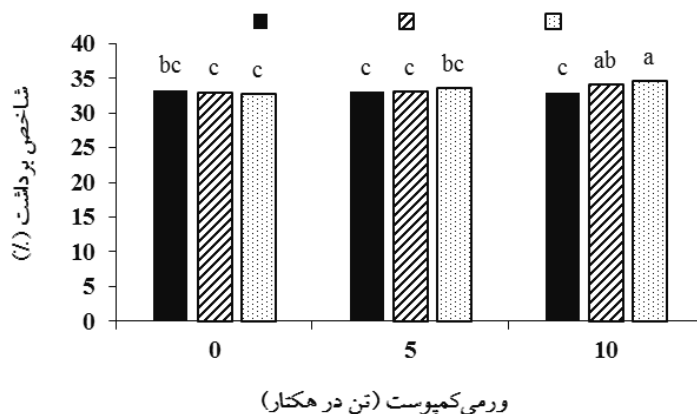
عملکرد دانه: اثرات اصلی و برهم‌کنش تیمارهای کاربرد کمپوست و بیوجار بر صفت عملکرد دانه در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بودند (جدول ۲). بیشترین عملکرد دانه (۲۸۰۵

دارد. کاربرد هر یک از این کودها به تنهایی نیز اثر افزایشی معنی‌داری را بر تعداد دانه در خورجین داشت.

زیست‌توده: اثرات اصلی ورمی کمپوست و بیوجار در سطح احتمال یک درصد و برهم‌کنش آنها بر صفت زیست‌توده در سطح احتمال ۵ درصد اثر معنی‌داری داشتند (جدول ۲). بیشترین زیست‌توده (۸۲۳۴ کیلوگرم در هکتار) در تیمار کاربرد ۱۰ تن ورمی کمپوست در هکتار+۵ تن بیوجار در هکتار بدست آمد. پس از این تیمار، کاربرد ۱۰ تن ورمی کمپوست در

شکل ۵- مقایسه میانگین‌های عملکرد دانه کاملینا تحت تأثیر تیمار کود ورمی کمپوست و بیوجار (حروف متفاوت بیانگر اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال ۵ درصد)

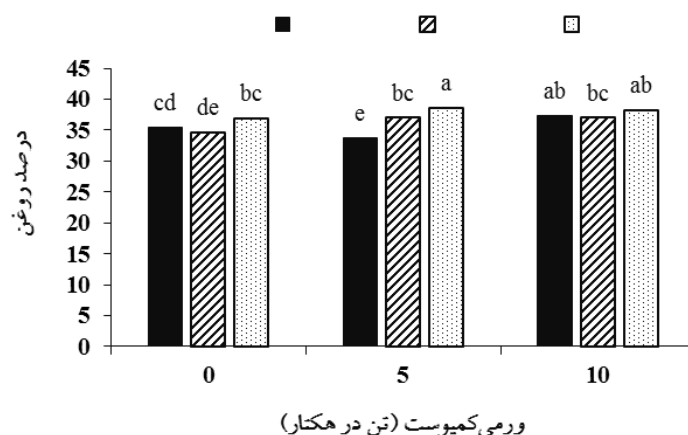
شکل ۶- مقایسه میانگین‌های شاخص برداشت کاملینا تحت تأثیر تیمار بیوجار و ورمی کمپوست (حروف متفاوت بیانگر اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال ۵ درصد)

شاخص برداشت کاملینا موجب شد، ولی سایر تیمارها تأثیر معنی‌داری بر شاخص برداشت کاملینا نداشتند (شکل ۶).

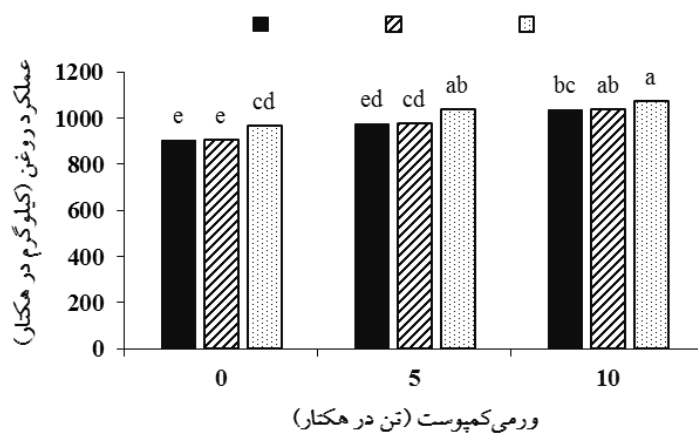
درصد روغن: اثرات اصلی و برهم‌کنش کاربرد ورمی کمپوست و بیوجار بر درصد روغن در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بودند (جدول ۲). بیشترین درصد روغن (۳۸/۶۶ درصد) با کاربرد ۵ تن ورمی کمپوست در هکتار+۱۰ تن بیوجار در هکتار بدست آمد. پس از این تیمار، تیمارهای کاربرد ۱۰ تن ورمی کمپوست در هکتار+۱۰ تن بیوجار در هکتار درصد روغن کاملینا داشت، این در حالی است که کمترین آن نیز با ۳۳/۷ درصد، با کاربرد ۵ تن در هکتار ورمی کمپوست بدست آمد (شکل ۷). در این مطالعه کاربرد

۲۸۰۱ کیلوگرم در هکتار) به ترتیب متعلق به تیمارهای کاربرد ۱۰ تن ورمی کمپوست در هکتار+۱۰ تن بیوجار در هکتار و کاربرد ۱۰ تن ورمی کمپوست در هکتار+۵ تن بیوجار در هکتار بود (شکل ۵). بین دو تیمار ۵ و ۱۰ تن در هکتار بیوجار و ورمی کمپوست از نظر عملکرد دانه اختلاف معنی‌داری مشاهده نشد.

شاخص برداشت: اثر اصلی بیوجار و برهم‌کنش کاربرد کمپوست و بیوجار بر صفت شاخص برداشت در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بود (جدول ۲). در بین تیمارهای مورد مطالعه، تنها تیمار کاربرد ۱۰ تن ورمی کمپوست در هکتار+۱۰ تن بیوجار در هکتار افزایش معنی‌داری را در

شکل ۷- مقایسه میانگین درصد روغن کاملینا تحت تأثیر تیمار کود ورمی کمپوست و بیوجار (حروف متفاوت بیانگر اختلاف معنی دار در سطح احتمال ۵ درصد)

شکل ۸- مقایسه میانگین عملکرد روغن کاملینا تحت تأثیر تیمار کود ورمی کمپوست و بیوجار (حروف متفاوت بیانگر اختلاف معنی دار در سطح احتمال ۵ درصد)

روغن (۹۰۳ کیلوگرم در هکتار) از تیمار شاهد و کاربرد ۵ تن بیوجار در هکتار بدست آمد (شکل ۸).

ترکیب اسیدهای چرب روغن: آنالیز اسیدهای چرب روغن کاملینا ۱۴ اسید چرب را شناسایی نمود. اسیدهای چرب اشباع در روغن دانه کاملینا شامل اسید میریستیک، اسید پالمیتیک، اسید استئاریک و اسید بهینیک بود. در این بررسی، کاربرد بیوجار و ورمی کمپوست میزان اسید چرب میریستیک را کاهش داد. بیشترین میزان کاهش در کاربرد ۱۰ تن ورمی کمپوست و ۱۰ تن بیوجار حاصل شد، به طوری که این تیمار به میزان ۶۶ درصد از میزان اسید میریستیک کاست. میزان اسیدهای پالمیتیک و پالمیتولئیک نیز تحت تأثیر کاربرد بیوجار

ترکیبی ورمی کمپوست و بیوجار بیشترین اثر افزایشی را بر درصد روغن داشت.

عملکرد روغن: اثرات اصلی ورمی کمپوست و بیوجار در سطح احتمال یک درصد و برهم کنش آنها بر صفت عملکرد روغن در سطح احتمال ۵ درصد اثر معنی داری داشتند (جدول ۲). بیشترین عملکرد روغن (۱۰۷۳ کیلوگرم در هکتار) با کاربرد ۱۰ تن ورمی کمپوست در هکتار+۱۰ تن بیوجار در هکتار بدست آمد. پس از این تیمار، تیمارهای کاربرد ۱۰ تن ورمی کمپوست در هکتار+۵ تن بیوجار در هکتار و کاربرد ۵ تن ورمی کمپوست در هکتار+۱۰ تن بیوجار در هکتار بیشترین عملکرد روغن را به خود اختصاص دادند. کمترین عملکرد

جدول ۳- اسیدهای چرب روغن کاملینا تحت تأثیر تیمارهای مورد بررسی

اسیدهای چرب	شاهد	۵ تن بیوجار	۱۰ تن بیوجار	۵ تن ورمی کمپوست	۱۰ تن ورمی کمپوست	۵ تن بیوجار+ ورمی کمپوست	۱۰ تن ورمی کمپوست	۵ تن بیوجار	۱۰ تن ورمی کمپوست
اسید میریستیک	۲/۱۰	۲/۱۰	۱/۰۲	۱/۱۰	۱/۱۰	۱/۵۰	۰/۷۰	۰/۸۷	۰/۷۰
اسید پالمیتیک	۶/۵۰	۶/۳۰	۴/۳۰	۵/۰۰	۱۴/۹۰	۵۰/۴۰	۴/۱۰	۴/۳۰	۴/۱۰
اسید پالمیتولئیک	۰/۳۸	۰/۳۵	۰/۱۹	۰/۱۸	۰/۱۹	۰/۲۰	۰/۱۹	۰/۲۲	۰/۱۹
اسید استئاریک	۳/۱۰	۳/۲۰	۲/۸۶	۳/۰۰	۲/۹۰	۳/۱۰	۲/۷۰	۲/۸۲	۲/۷۰
اسید اولئیک	۱۴/۵۰	۱۴/۷۰	۱۷/۱۰	۱۶/۸۰	۱۶/۴۰	۱۵/۸۰	۱۸/۵۰	۱۷/۹۰	۱۸/۵۰
اسید لینولئیک	۱۷/۱۰	۱۶/۵۰	۱۹/۳۰	۱۸/۹۰	۱۸/۵۰	۱۸/۷۰	۱۸/۷۰	۱۷/۸۰	۱۸/۷۰
اسید لینولنیک	۳۰/۴۰	۳۰/۷۰	۳۴/۱۰	۳۴/۷۰	۳۴/۰۰	۳۳/۲۰	۳۴/۵۰	۳۲/۸۰	۳۴/۵۰
اسید ایکوزانوئیک	۲/۱۰	۲/۰۰	۱/۷۸	۱/۸۴	۱/۸۷	۱/۸۰	۱/۸۰	۱/۶۹	۱/۸۰
اسید ایکوزادینوئیک	۱۵/۰۰	۱۴/۸۰	۱۲/۰۰	۱۲/۱۰	۱۳/۴۰	۱۳/۰۰	۱۲/۰۱	۱۳/۱۲	۱۲/۰۱
اسید ایکوزاتریانوئیک	۲/۱۰	۲/۲۰	۱/۵۰	۱/۲۰	۱/۷۵	۱/۷۶	۱/۵۰	۱/۶۱	۱/۵۰
اسید آراشیدونیک	۱/۱۰	۱	۰/۷۶	۰/۹۲	۰/۹۸	۰/۹۰	۱	۰/۹۰	۱
اسید بهینیک	۰/۳۸	۰/۳۹	۳/۲۴	۰/۷۹	۰/۳۱	۰/۳۲	۰/۳۰	۰/۳۰	۰/۳۰
اسید اروسیک	۴/۱۰	۴/۳۰	۴/۱۰	۳/۱۰	۳/۲۰	۳/۱۰	۳/۴۰	۳/۷۸	۳/۴۰
اسید دوکوزاهگزانوئیک	۰/۴۰	۰/۵۰	۰/۴۴	۰/۳۴	۰/۴۶	۰/۴۲	۰/۴۱	۰/۳۲	۰/۴۱
کل	۹۹/۲۵	۹۹/۰۴	۹۹/۷۳	۹۹/۹۷	۹۹/۹۶	۹۹/۲۰	۹۹/۸۱	۹۸/۴۲	۹۹/۸۱
اسیدهای چرب اشباع	۱۲/۱۰	۱۱/۷۱	۸/۸۸	۹/۴۹	۸/۸۷	۹/۳۶	۸/۰۴	۷/۰۲	۸/۰۴
اسیدهای چرب غیراشباع	۸۶/۲۱	۸۷/۰۶	۹۱/۱۲۳	۹۰/۵۱	۹۱/۱۳	۹۰/۶۴	۹۱/۹۶	۹۲/۹۷	۹۱/۹۶

و ورمی کمپوست کاهش یافت. در مورد میزان اسید پالمیتیک، بیشترین میزان کاهش با کاربرد ۱۰ تن ورمی کمپوست و ۱۰ تن بیوجار حاصل شد و این صفت را به میزان ۳۶/۹ درصد در مقایسه با شاهد کاهش داد، درحالیکه بیشترین میزان کاهش در اسید پالمیتولئیک با ۵۷ درصد مربوط به تیمار کاربرد ۱۰ تن بیوجار بود. در این بررسی میزان اسید استئاریک به میزان کمتری تحت تأثیر کاربرد بیوجار و کمپوست قرار گرفت. بیشترین کاهش در این صفت با ۱۲/۹ درصد متعلق به ۱۰ تن ورمی کمپوست و ۱۰ تن بیوجار بود (جدول ۳).

اسیدهای چرب غیراشباع در روغن کاملینا شامل ۱۰ نوع اسید چرب از جمله اسید پالمیتولئیک، اسید اولئیک، اسید لینولئیک، اسید لینولنیک، اسید ایکوزانوئیک، اسید ایکوزادینوئیک، اسید ایکوزاتریانوئیک، اسید آراشیدونیک، اسید اروسیک و دوکوزاپنتانوئیک بودند. میزان اسید اولئیک، اسید

لینولئیک و اسید لینولنیک با کاربرد ورمی کمپوست و بیوجار افزایش یافت. بیشترین میزان افزایش اسید اولئیک و اسید لینولئیک در کاربرد همزمان ۱۰ تن ورمی کمپوست و ۱۰ تن بیوجار مشاهده شد. این تیمار اسید اولئیک و اسید لینولئیک روغن کاملینا را به ترتیب به میزان ۲۷/۵ و ۹/۳ درصد افزایش داد، درحالیکه بیشترین میزان اسید لینولئیک با کاربرد ۱۰ تن ورمی کمپوست بدست آمد. در این تیمار میزان اسید لینولئیک در مقایسه با شاهد به میزان ۱۴/۱ درصد بیشتر بود (جدول ۳). براساس نتایج بدست آمده از این مطالعه، میزان اسید ایکوزانوئیک، اسید ایکوزادینوئیک، اسید ایکوزاتریونیک، اسید آراشیدونیک، اسید بهینیک و اسید اروسیک تحت تأثیر کاربرد کودهای بیوجار و ورمی کمپوست کاهش یافت. بیشترین کاهش در میزان اسید ایکوزانوئیک در تیمار ۵ تن بیوجار و ۱۰ تن ورمی کمپوست بدست آمد، درحالیکه بیشترین میزان کاهش

بیوچار باعث افزایش وزن خشک اندام‌هوایی ریحان گردید (Abdipour *et al.*, 2019).

تعدادی از تحقیقات نشان داده‌اند که کاربرد کود دامی و ورمی‌کمپوست تحت بعضی از شرایط، رشد و عملکرد گیاه زراعی را بیشتر از کودهای شیمیایی افزایش می‌دهند (Naderi and Ghadiri, 2013). در مطالعه‌ای منعم و همکاران (۱۳۹۷) نشان دادند که کاربرد ورمی‌کمپوست تعداد دانه را در خورجین کلزا افزایش می‌دهد. تعداد واحدهای زایا در گیاهان تحت تأثیر حضور اسمیلات‌ها و به تبع آن تغییرات هورمونی گیاه که بر قدرت منبع و مخزن تأثیر می‌گذارد، قرار می‌گیرد (Irving *et al.*, 2015).

شاخص برداشت از تقسیم عملکرد دانه به عملکرد بیولوژیک بدست می‌آید. این مؤلفه‌ها، هر کدام تعیین کننده دیگری هستند. شاخص برداشت رابطه مستقیمی با عملکرد دانه و رابطه معکوس با عملکرد بیولوژیک دارد. کاهش عملکرد بیولوژیک مربوط به کاهش عملکرد دانه و عملکرد کاه و کلش است. همانطور که نتایج نشان داد در تیماری که بیشترین میزان عملکرد دانه حاصل شد، در همان تیمار بیشترین میزان شاخص برداشت نیز بدست آمد (شکل‌های ۵ و ۶). نتایج نشان داد که کاربرد همزمان کود ورمی‌کمپوست و بیوچار تحت شرایط دیم با از طریق افزایش ارتفاع گیاه، تعداد خورجین، تعداد بذر در خورجین و تسریع در رشدونمو منجر به افزایش عملکرد دانه، کاه و کلش کاملینا و در نهایت افزایش شاخص برداشت گردید. تیمارهایی که موجب افزایش میزان رشد رویشی مانند ارتفاع بوته شدند، ضمن بهبود اجزای عملکرد دانه، سهم دانه از زیست‌توده (شاخص برداشت) را ارتقاء بخشیدند و عملکرد دانه و شاخص برداشت را افزایش دادند. بررسی‌های انجام‌شده توسط سایر محققان نیز نشان می‌دهد که کاربرد بیوچار و ورمی‌کمپوست شاخص برداشت را در گیاهان به‌واسطه افزایش میزان رشد و عملکرد دانه افزایش می‌دهد. زاهدی‌فرد و همکاران (Zahedifard *et al.*, 2014) تأثیر کاربرد ورمی‌کمپوست را بر کلزا مورد مطالعه قرار داده و مشاهده

در اسید ایکوزادینوئیک، اسید ایکوزاتریانوئیک، اسید آراشیدونیک و اسید بهینیک در تیمار ۱۰ تن بیوچار و ۵ تن ورمی‌کمپوست مشاهده شد. بیشترین میزان کاهش در اسید اروسیک نیز متعلق به تیمار ۱۰ تن ورمی‌کمپوست و ۱۰ تن بیوچار بود. در کل نتایج بدست آمده از این بررسی نشان داد که کاربرد بیوچار و ورمی‌کمپوست میزان اسیدهای چرب اشباع را کاهش داد ولی میزان اسیدهای چرب غیراشباع پلیمریک را افزایش داد. با این حال، میزان اسیدهای چرب غیراشباع مونو چندان تحت تأثیر تیمارهای مورد بررسی تغییری نیافت (جدول ۳).

در تحقیق حاضر میزان عملکرد دانه و روغن به‌طور قابل توجهی با کاربرد ورمی‌کمپوست و بیوچار افزایش پیدا کرد، لذا می‌توان نتیجه‌گیری کرد که احتمالاً با توجه به خصوصیات این دو ماده آلی (Sohi *et al.*, 2010; Basha and Elgendy, 2020)، با تأثیر بر خصوصیات فیزیکی و شیمیایی خاک، همچنین فراهمی رطوبت و مواد غذایی و تأثیر بر فعالیت بیولوژیکی خاک منجر به افزایش رشد تمام بخش‌های گیاه از جمله ارتفاع، تعداد خورجین، تعداد دانه در خورجین، افزایش تولید مواد ذخیره‌ای گردیده که در نهایت منجر به افزایش عملکرد زیست‌توده و دانه در گیاه کاملینا شده است. براساس نتایج، در سطوح پایین بیوچار، کاربرد ورمی‌کمپوست تأثیر معنی‌داری بر عملکرد دانه (در مقایسه با شاهد) نداشت اما در سطح ۵ و ۱۰ تن بیوچار، کاربرد ۱۰ تن ورمی‌کمپوست میزان عملکرد دانه را ۷ درصد نسبت به شاهد افزایش داد. در تحقیقات متعددی تأثیر مثبت کودهای آلی بر رشد و عملکرد گیاهان به اثبات رسیده است. نتایج بررسی حاضر، اهمیت ماده آلی (بیوچار و ورمی‌کمپوست) را در بهبود رشد و عملکرد گیاه کاملینا تحت شرایط دیم مورد تأکید قرار می‌دهد. پژوهشگران اظهار داشتند که افزایش ماده آلی خاک، شرایط رشدی ریشه‌ها را در گیاه بهبود بخشیده و جذب آب و مواد غذایی را توسط ریشه‌ها افزایش می‌دهد و بنابراین، منجر به افزایش رشد شده و در نهایت عملکرد را افزایش می‌دهد (Naderi and Ghadiri, 2013). در پژوهشی مشابهی کاربرد

معنی دار عملکرد روغن در گیاه کاملینا گردید. کاربرد کود ورمی کمپوست و بیوجار با فراهمی مواد غذایی به خصوص نیتروژن و همچنین رطوبت در طول دوره رشد گیاه موجب افزایش طول دوره پرشدن دانه و درنهایت موجب افزایش قابل توجه عملکرد روغن می شود. چرا که تولید روغن در گیاهان به شدت وابسته به حضور مواد غذایی و رطوبت خاک در طول دوره پرشدن دانه است (Almasi, 2021). با کاربرد کودهای آلی مانند ورمی کمپوست، رشد ریشه ها و شرایط خاک برای جذب مواد غذایی بهبود می یابد و در نتیجه میزان تولید روغن می تواند افزایش یابد (Trisilawati et al., 2020). زاهدی فرد و همکاران (Zahedifard et al., 2014) نیز تأثیر کاربرد ورمی کمپوست را بر عملکرد روغن کلزا مورد مطالعه قرار دادند. این پژوهشگران نشان دادند که کاربرد ورمی کمپوست به میزان ۱۹ درصد بر عملکرد روغن گیاه کلزا می افزاید. ساجدی و ساجدی (۱۳۹۹) نیز نشان دادند که کاربرد بیوجار به میزان ۱۰ تن در هکتار بر عملکرد روغن گیاه گلرنگ می افزاید.

فاکتورهای متعددی مثل نوع وارپته، خاک، اقلیم، تغذیه و فاکتورهای گیاهی ترکیب اسیدهای چرب در روغن ها را تحت تأثیر قرار می دهند (Ceh et al., 2020). گزارش گردیده که کمپوست و بیوجار با تأثیر بر افزایش رشد، زمینه افزایش اسیمیلات فتوسنتزی برای بهبود کمیت و کیفیت روغن را فراهم می کند (Schmidt et al., 2021). بنابراین، درنهایت می توانند باعث افزایش میزان اسیدهای چرب شوند. با توجه به اینکه قسمت عمده روغن دانه کاملینا از اسیدهای چرب غیراشباع تشکیل می شود، در این پژوهش به نفع اسیدهای چرب غیراشباع تمام شده است. در همین راستا نتایج تحقیقی بر گیاه کاملینا نشان داد که کاربرد کود دامی بیشترین تأثیر مثبت را بر اسید پالمیتیک، اولئیک و آراشیدیک داشت؛ همچنین موجب کاهش میزان اسید اروسیک گردید که با توجه به مضر بودن آن برای سلامتی انسان، می تواند مهم باشد (خلعت ببری و همکاران، ۱۳۹۷). براساس نتایج سایر پژوهش ها، کاربرد کودهای آلی به خصوص ورمی کمپوست روی سایر گیاهان

نمودند که کاربرد ورمی کمپوست شاخص برداشت دانه کلزا را افزایش می دهد. در بررسی دیگری (Imran and Khan, 2015) نیز افزایش شاخص برداشت کلزا با کاربرد بیوجار بدست آمد. در مطالعه حاضر، کاربرد همزمان ورمی کمپوست و بیوجار منجر به افزایش درصد روغن شد ولی کاربرد انفرادی بیوجار تأثیر معنی داری بر درصد روغن کاملینا نداشت. در بررسی مشابهی زاهدی فرد و همکاران (Zahedifard et al., 2014) تأثیر کاربرد ورمی کمپوست را بر خصوصیات رشدی و عملکرد گیاه کلزا مورد بررسی قرار داده و گزارش نمودند که کاربرد ورمی کمپوست میزان روغن کلزا را به میزان ۴۱ درصد افزایش می دهد. منعم و همکاران (۱۳۹۷) نیز تأثیر مثبت ورمی کمپوست را بر تولید روغن کلزا مشاهده نمودند. ذخیره روغن در دانه ها از طریق فعالیت آنزیم های ویژه ای انجام می گیرد و بررسی ها نشان داده که فعالیت این آنزیم ها به شدت تحت تأثیر حضور مواد آلی در خاک قرار می گیرد (Larbi Ayisi and Zhao, 2017). مطالعات متعدد نشان داده که بیوجار غنی از مواد معدنی است (Cayuela et al., 2014) ولی در هر حال در مطلوب نبودن شرایط خاک، این مواد غیرقابل جذب هستند. اما کاربرد بیوجار و ورمی کمپوست می تواند با بهبود شرایط فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی خاک بر میزان جذب مواد معدنی توسط ریشه های گیاهان بیفزاید (Adhikary, 2012)، که این موضوع درنهایت باعث دسترسی بیشتر دانه ها به مواد معدنی و در نتیجه افزایش فعالیت آنزیم های تولیدکننده روغن می شود.

عملکرد روغن در واحد سطح تحت تأثیر دو عامل عملکرد دانه و درصد روغن است؛ همانطور که نتایج نشان داد، این دو عامل به شدت تحت تأثیر کاربرد بیوجار و ورمی کمپوست قرار گرفت. به طوریکه بیشترین میزان این دو صفت در تیمارهایی حاصل گردید که بالاترین میزان ورمی کمپوست و بیوجار بکار گرفته شد (شکل های ۵ و ۷)؛ همچنین در همین تیمار بیشترین میزان عملکرد روغن حاصل شد که می توان چنین تفسیر نمود که کاربرد کودهای آلی ورمی کمپوست و بیوجار میزان عملکرد دانه و درصد روغن را افزایش داد که درنهایت موجب افزایش

روغنی آفتابگردان (اکبری و همکاران، ۱۳۸۹) و کنجد (رضوانی مقدم و همکاران، ۱۳۹۳) و با توجه به نتایج این آزمایش می‌توان اظهار داشت که فراهمی هر چه بیشتر عناصر غذایی در خاک، ضمن افزایش عملکرد روغن، احتمالاً با کاهش درصد اسیدهای چرب اشباع و نیز افزایش درصد اسیدهای چرب غیراشباع منجر به بهبود ارزش کیفی روغن می‌شود.

نتیجه‌گیری نهایی

در این مطالعه، تأثیر مثبت و معنی‌دار کاربرد همزمان مواد آلی (کمپوست و بیوجار) بر رشد، عملکرد و کیفیت روغن گیاه کاملینا مشاهده گردید. نتایج تحقیق حاضر حاکی از آن است کاربرد ورمی‌کمپوست بر ارتفاع بوته، تعداد دانه در هر خورجین، وزن خشک بوته، عملکرد دانه، درصد روغن و عملکرد روغن اثر معنی‌داری و مثبت داشت. کاربرد بیوجار نیز بر صفات‌های تعداد شاخه جانبی، تعداد خورجین در بوته، تعداد دانه در هر خورجین، وزن خشک بوته، عملکرد دانه و عملکرد روغن اثر معنی‌داری و مثبت داشت. بر-هم‌کنش تیمارهای بیوجار در ورمی‌کمپوست در صفات تعداد دانه در

منابع

- خلعت‌بری مکرّم، ف.، چقازردی، ح. ر.، کهریزی، د. و رستمی احمدوندی، ح. (۱۳۹۷) تأثیر کودهای آلی و شیمیایی بر عملکرد کمی و کیفی روغن در گیاه دارویی- روغنی کاملینا. پژوهش‌های زراعی در حاشیه کویر ۱۵: ۲۰۱-۱۹۳.
- ساجدی، ع. و ساجدی، ن. ع. (۱۳۹۹) تأثیر کاربرد بیوجار، پرابمینگ و محلول‌پاشی با آب و سالیسیلیک اسید بر عملکرد و صفات فیزیولوژیکی گلرنگ در شرایط دیم. تنش‌های محیطی در علوم زراعی ۵: ۱۶۹-۱۵۵.
- صمدزاده قلعه جوقی، ا.، مجیدی هروان، ا.، شیرانی‌راد، ا. و نورمحمدی، ق. (۱۳۹۷) اثر کاربرد کود ورمی‌کمپوست بر صفات فیزیولوژیکی ژنوتیپ‌های کلزا در دو تاریخ کاشت. نشریه علمی پژوهشی اکوفیزیولوژی گیاهان زراعی ۱۲: ۲۸۷-۲۶۹.
- محکمی، ع.، یزدان‌پناه، ن. و سعیدنژاد، ا. ح. (۱۴۰۰) اثر کاربرد ورمی‌کمپوست و بیوجار بر خصوصیات مرفوفیزیولوژیکی کینوا در شرایط تنش خشکی. تحقیقات آب و خاک ایران.
- منعم، ر.، پازکی، ع. و عبدزاد گوهری، و. (۱۳۹۷) اثر کاربرد توأم باکتری‌های محرک رشد و سطوح ورمی‌کمپوست بر عملکرد کمی و کیفی کلزای پاییزه. نشریه علمی پژوهشی اکوفیزیولوژی گیاهان زراعی ۴: ۶۳۰-۶۱۵.
- اکبری، پ.، قلاوند، ا. و مدرس ثانوی، س. ع. م. (۱۳۸۹) تأثیر سیستم‌های مختلف تغذیه‌ای (آلی، شیمیایی، تلفیقی) و باکتری‌های افزایش‌دهنده رشد (PGPR) بر عملکرد دانه، روغن و اسیدهای چرب آفتابگردان. علوم و صنایع غذایی ایران ۷: ۱-۱۰.

خورجین، زیست‌توده، عملکرد دانه، شاخص برداشت، درصد روغن و عملکرد روغن معنی‌دار شد. کاربرد بیوجار و ورمی‌کمپوست میزان اسیدهای چرب اشباع را کاهش داد، درحالی‌که بر میزان اسیدهای چرب غیراشباع پلیمریک افزوده شد؛ ولی میزان اسیدهای چرب غیراشباع مونوچندان تحت تأثیر تیمارهای مورد بررسی تغییری نیافت. میزان اسیدهای چرب میریستیک، پالمیتیک، استئاریک، ایکوزانوئیک، ایکوزادینوئیک، آراشیدونیک، بهینیک، اروسیک و دوکوزاهگزانوئیک کاهش و میزان اسیدهای چرب اولئیک، لینولئیک و لینولنیک افزایش یافت. بیشترین میزان افزایش مربوط به اسید اولئیک بود. لذا با توجه به اهمیت مواد آلی ورمی‌کمپوست و بیوجار در خاک و استفاده از آنها به‌عنوان راه‌حلی مفید و اقتصادی در جهت بهبود کیفیت خاک و کاهش مسکلات زیست‌محیطی و در نتیجه تولید بیشتر محصول و افزایش کیفیت (کاهش میزان اسیدهای چرب اشباع و افزایش میزان اسیدهای چرب غیراشباع پلیمریک) روغن گیاه کاملینا تحت شرایط دیم توصیه می‌گردد.

- رضوانی مقدم، پ.، امیری، م. و سیدی، س. (۱۳۹۳) اثر مصرف کودهای آلی و زیستی بر عملکرد، میزان روغن و ترکیب اسیدهای چرب روغن کنجد (*Sesamum indicum* L.). مجله علوم زراعی ایران ۱۶: ۲۰۹-۲۲۱.
- Abdipour, M., Hosseinfarahi, M. and Najafian, S. (2019) Effects of humic acid and cow manure biochar (cmb) in culture medium on growth and mineral concentrations of basil plant. *International Journal of Horticultural Science and Technology* 6: 27-38.
- Adhikary, S. (2012) Vermicompost, the story of organic gold: A review. *Agricultural Sciences* 3: 905-917.
- Almasi, F. (2021) Organic fertilizer effects on morphological and biochemical traits and yield in coriander (*Coriandrum sativum* L.) as an industrial and medicinal plant. *Agrotechniques in Industrial Crops* 1: 19-23.
- Amin, F. R., Huang, Y., He, Y. F., Zhang, R. H., Liu, G. Q. and Chen, C. (2016) Biochar applications and modern techniques for characterization. *Clean Technologies and Environmental Policy* 5: 1-17.
- Angelini, L. G., Abou Chehade, L., Foschi, L. and Tavarini, S. (2020) Performance and potentiality of camelina (*Camelina sativa* L. Crantz) genotypes in response to sowing date under Mediterranean environment. *Agronomy* 10: 1929.
- Azadmard-Damirchi, S. and Dutta, P. C. (2008) Stability of minor lipid components with emphasis on phytosterols during chemical interesterification of a blend of refined olive oil and palm stearin. *Journal of the American Oil Chemists' Society* 85: 13-21.
- Basha, M. and Elgendy, A. S. (2020) Vermicomposting of organic waste: literature review. <https://www.semanticscholar.org/paper/Vermicomposting-of-Organic-Waste-%3A-Literature-Basha-Elgendyb>.
- Cayuela, M., Van Zwieten, L., Singh, B., Jeffery, S., Roig, A. and Sanchez-Monedero, M. A. (2014) Biochar's role in mitigating soil nitrous oxide emissions: A review and meta-analysis. *Agriculture, Ecosystems and Environment* 191: 5-16.
- Ceh, B., Straus, S., Hladnik, A. and Kusar, A. (2020) Impact of linseed variety, location and production year on seed yield, oil content and its composition. *Agronomy* 10: 1770.
- De Tender, C., Haegeman, A., Vandecasteele, B., Clement, L., Cremelie, P., Dawyndt, P. and Debode, J. (2016) Dynamics in the strawberry rhizosphere microbiome in response to biochar and *Botrytis cinerea* leaf infection. *Frontiers in Microbiology* 7: 2062.
- Gopi, P. (2017) Vermitechnology, a scenario of sustainable agriculture a mini review. *Vistas* 6: 51-56.
- Hamma, I. L., Ibrahim, U. and Haruna, M. (2012) Effect of poultry manure on the growth and yield of cucumber (*Cucumis sativum* L.) in samaru, Zaria. *Nigerian Journal of Agriculture, Food and Environment* 8: 94-98.
- Imbrea, F., Jurcoane, S., Halmajan, H. V., Duda, M. and Botos, L. (2011) *Camelina sativa*: A new source of vegetal oils. *Romanian Biotechnological Letters* 16: 6263-6270.
- Imran, G. and Khan, A. (2015) Biochar application and shoot cutting duration (days) influenced growth, yield and yield contributing parameters of *Brassica napus* L. *Journal of Biology, Agriculture and Healthcare* 5: 56-67.
- Irving, L. J. (2015) Carbon assimilation, biomass partitioning and productivity in grasses. *Agriculture* 5: 1116-1134.
- Larbi Ayisi, C. and Zhao, J. (2017) Fatty acid composition, lipogenic enzyme activities and mrna expression of genes involved in the lipid metabolism of Nile tilapia fed with palm oil. *Turkish Journal of Fisheries and Aquatic Sciences* 17: 405-415.
- Li, Z., Delvaux, B., Yans, J. N., Dufour, D., Houben, J. T. and Cornelis, K. (2018) Phytolith-rich biochar increases cotton biomass and silicon-mineralomass in a highly weathered soil. *Journal of Plant Nutrition and Soil Science* 181: 537-546.
- Liao, J., Liu, X., Hu, A., Song, H., Chen, X. and Zhang, Z. (2020) Effects of biochar-based controlled release nitrogen fertilizer on nitrogen-use efficiency of oilseed rape (*Brassica napus* L.). *Scientific Reports* 10: 110-124.
- Metcalf, L. C., Shmitz, A. A. and Pelka, J. R. (1996) Rapid preparation of methyl esters from lipid for gas, chromatography analysis. *Analytical Chemistry* 38: 514-515.
- Milla, O.V., Rivera, E. B., Huang, W. J., Chien, C. C. and Wang, Y. M. (2013) Agronomic properties and characterization of rice husk and wood biochars and their effect on the growth of water spinach in a field-test. *Journal of Soil Science and Plant Nutrition* 2: 251-266.
- Mondor, M. and Hernandez-Alvarez, A. J. (2022) *Camelina sativa* composition, attributes, and applications: A review. *European Journal of Lipid Science and Technology* 124: 2100035.
- Naderi, R. and Ghadiri, H. (2013) Nitrogen, manure and municipal compost effect on yield and photosynthetic characteristic of corn under weedy condition. *Journal of Biological and Environmental Sciences* 7: 141-151.
- Schmidt, H. P., Kammann, C., Hagemann, N., Leifeld, J., Bucheli, T. D., Sanchez Monedero, M. A. and Cayuela, M. L. (2021) Biochar in agriculture—A systematic review of 26 global meta-analyses. *GCB Bioenergy* 13: 1708-1730.
- Sohi, S. P., Krull, E., Lopez-Capel, E. and Bol, R. (2010) A review of biochar and its use and function in soil. *Advances in Agronomy* 105: 47-82.

- Tian, X., Li, Z., Wang, L., Wang, Y. and Li, B. (2020) Biochar and slow release urea effects on root morphology, grain yield, nitrogen uptake and utilization in *Brassica napus*. International Journal of Agriculture and Biology 23: 653-660.
- Trisilawati, O., Rizal, M. and Pribadi, E. (2020) Organic cultivation of medicinal crops in the efforts to support the sustainable availability of Jamu raw materials. 1st International Conference on Sustainable Plantation.
- Yang, J., Caldwell, C., Corcadden, K., He, Q. S. and Li, J. (2016) An evaluation of biodiesel production from *Camelina sativa* grown in Nova Scotia. Industrial Crops and Products 81: 162-168.
- Zahedifard, M., Sharafzadeh, S., Zolfibavariani, M. and Zare, M. (2014) Influence of nitrogen and vermicompost on grain and oil yield of rapeseed CV. RGS003. Bulletin of Environment, Pharmacology and Life Sciences 3: 54-57.

Effect of simultaneous application of biochar and vermicompost on the growth and grain yield of camelina (*Camelina sativa*) oil plant under rainfed condition in East Azarbaijan province

Saeid Hazrati^{1*}, Kazem Zaker¹, Farhad Habibzadeh², Amirreza Sadeghi Bakhtevari¹

¹Department of Agronomy and Plant Breeding, Faculty of Agriculture, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran

²Department of Genetics and Plant Breeding, Faculty of Agriculture and Natural Resources, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran

(Received: 13/03/2022, Accepted: 30/05/2022)

Abstract

In the current research, the simultaneous application of 0, 5 and 10 tons per hectare of vermicompost organic fertilizer and biochar on growth and grain yield of *Camelina sativa* as a factorial experiment based on a randomized complete block design with three replications in East Azarbaijan province (crop year 2020-2021) was evaluated. The highest oil yield (1073 kg/ha) was obtained in the application of 10 tons of vermicompost and 10 tons of biochar per hectare, which increased the yield of camelina oil by 18.8% compared to the control. This increase was due to the increase in oil content (38.27%) and grain yield (2805 kg / ha). The highest harvest index in the treatment of 10 tons of vermicompost per hectare + 10 tons of biochar per hectare, the highest biological yield in the treatment of 10 tons of vermicompost per hectare + 5 tons of biochar per hectare and the highest number of seeds per silique were obtained in 5 tons of vermicompost per hectare + 10 tons of biochar per hectare. Increasing the number of siliques per plant and the number of seeds per silique by using biochar and vermicompost ramped up the grain yield. In this study, the use of 5 tons of biochar and 10 tons of vermicompost reduced the amount of saturated fatty acids (42%), but, at the same time, the amount of polymeric unsaturated fatty acids was increased (7.27%). According to the results, the application of 10 tons per hectare of vermicompost and biochar is recommended to improve economic yield of camelina plant under rainfed conditions, and considering the highest grain and oil yield was obtained at the highest level of fertilizer used, so additional research is recommended to determine the best level of fertilizer.

Keywords: Fatty acids, Moisture, Oil yield, Organic fertilizers

Corresponding author, Email: saeid.hazrati@azaruniv.ac.ir